

Stipo MANĐERALO

TRG BRANITELJA LIVNA

Od konca 19. stoljeća, kad je počeo dobivati svoje konture, današnji Trg branitelja Livna promijenio je četiri imena (najprije bio Konak Platz, onda Trg kralja Petra, pa Trg narodnih heroja). Na njemu se u svakom vremenu i gradilo novo i rušilo staro. Ovaj rad, riječju i slikom, prati sve te njegove mijene, sve bitno što se na njemu događalo za proteklih 120-ak godina.

Ključne riječi: *trg, konak, hotel, spomenici, bombardiranje, Kosta Kujundžić, Anto i Mijo Kaić, car Franjo Josip I., kralj Petar I. Karađorđević.*

Današnji Trg branitelja Livna formirao se za austrougarske uprave uz lijevu obalu Bistrice (u tadašnjoj Perkuša mahali), blizu mosta kod današnjeg hotela "Dinara". Tadašnje gradske vlasti dali su mu ime *Konak Platz*. Pokušat ćemo riječju i ilustracijama slijediti tijek nastajanja i razvoj trga i ulica, kojima je on ishodište.

U austrougarskom planu grada Livna iz 1883. god. lijeva obala Bistrice od mosta (kod današnjega hotela "Dinara") uzvodno (do onog dijela Firdusove bašte na kojemu je 30-ih god. 20. st. napravljena kuća dr. Mitrovića) i desna obala mlinskog potoka (do iste bašte) bile su zasađene drvećem. Prostor između rijeke i potoka (današnje parkiralište hotela "Dinara") tad je bio ledina. Uz taj mlinski potok (naspram "Konaku") poslije će biti izgrađen hotel i kuća Ante Kaića (o njima će još biti govora) – vidi *sl. 3.* Godine 1893. to je vlasništvo Političke gradske općine Livno.¹

¹ Katastarska općina (dalje: KO) Livno, Katastarska čestica (dalje: KČ) 2/326 i 2/327, Zemljišno-knjižni uložak (dalje: ZKU) 236.

Konak

Preko puta hotela još je jedna lokacija na tome trgu u zemljišnoj knjizi 1893. god. upisana kao državna svojina (vlasništvo Bosanskohercegovačkog zemaljskog erara). Bila je to kuća s kućištem i dvorištem (dva dunuma i 368 m²), te s cvijetnjakom pred kućom (604 m²).² Kad je pravljena ta kuća, kako je izgledala i čemu je sve služila, ovoga časa precizno ne znamo.³ No da su tu bili smješteni uredi tadašnje vlasti (ili njihov dio),⁴ to proizlazi iz naziva te kuće: *Konak*. I sama činjenica da je austrougarska administracija u svom planu Livna iz 1883. godine cijeli Trg nazvala tim imenom (arapskom riječju *konak*) govori o osmanskome naslijeđu, koje je austrougarska u Livnu zatekla. Nije li to onaj predaustrougarski Konak, u koji je na dogovor s livanjskim prvacima bio pozvan posljednji turski vojni zapovjednik Livna Mustafa-beg, prije no što je u buni (pred okupaciju) bio ubijen?⁵

Sl. 1. "Konak" na razglednici datiranoj 15. 8. 1907.

² KO Livno, KČ 2/58 i 2/366, ZKU 123.

³ Do podataka iz arhiva u Beču nismo došli, a arhiv livanjskog Katastra privremeno je (do svršetka restauracije "Konaka") u potpunom neredu, pa su nam nedostupni eventualni podaci iz toga vremena, na temelju kojih bismo, možda, bar na neko od tih pitanja mogli odgovoriti.

⁴ Najvjerojatnije, tu je u početku bilo i zapovjedništvo austrougarske vojne posade u Livnu.

⁵ A. Aličić, *Historiografski članci*, Doboj-Jug, 2001., 100.-101.

Na toj lokaciji vlasti 90-ih godina 19. st. podižu reprezentativnu trokatnicu za svoju administraciju, koja je već tada prozvana "Konak".⁶ Kao jedno od novosagrađenih zdanja za austrougarske uprave spominje je i Andrejka: "vladno poslojje ali konak" (vladina zgrada ili konak) – istaknuo S.M.⁷ Kako se budu mijenjale države i administracije, tako će i ta zgrada mijenjati imena. Bit će ona kasnije i "Kotar" i "Srez" i "Općina (Opština)". Od utemeljenja do danas ni funkciju ni vanjski izgled nije mijenjala. Doduše, 1944. god. podobro je oštećena u bombardiranju grada, ali je odmah nakon rata obnovljena. Sa svoja 33 prozora na čeonj strani⁸ duže od stoljeća ta je zgrada jedan od prepoznatljivijih simbola Livna.⁹ Zgrada Konak kao značajan motiv iz Livna prvi put se pojavljuje na razglednicama grada datiranim 1900. godine (vjerojatno, snimljene i nešto ranije)¹⁰ – sl. 1. Mile Perić-Kikić (1893.-1986.) pamti je kazivanje starijih da su ga gradili Talijani iz Istre.¹¹ Zapamćeno je da je na njegovoj gradnji kao palir (građevinski poslovođa) radio i Livnjak, tad mladi građevinski tehničar Pero Dolić, sin

⁶ *Konak* (tur.) – u značenju: važna upravna zgrada. U to vrijeme općinska je uprava (1895. god.) napravila još jedno važno zdanje u Livnu: zgradu Trgovačke škole na Stojan-Platzu. Na mjestu spomenutog cvijetnjaka pred kućom nove gradske vlasti će nakon Drugog svjetskog rata uz Konak dozidati novo krilo i u njega smjestiti Sud, koji se i danas u njemu nalazi. Gradili su ga više godina (1949.-1955./56. god.) osudenci koji su kaznu izdržavali u tadašnjem livanjskom zatvoru.

⁷ J. ANDREJKA, *n.d.*, 283.

⁸ Po mnogočemu osobiti (pogotovo po svome jeziku i govoru) Livnjak Vjeko Sučić (1922.-1997.) tu zgradu nikad nije drukčije ni imenovao do metonimijski: "trideset i tri pendžera". Onome kojemu bi bilo uskraćeno kakvo pravo znao bi reći: "Eno ti 33 pendžera, pa se njima žali."

⁹ Po kazivanju Mile Perića-Kikića (1893.-1986.) na prostoru oko Konaka bilo je dosta niskih šimlatih kućica, u kojima su uglavnom bile kovačke radionice. Zato se taj širi lokalitet, kaže, zvao Ciganska mahala.

¹⁰ Vidi S. CRNJAK, *n.d.*, str. 47. (br. 11), str. 48. (br. 12 i 13).

¹¹ Tome bi išao u prilog jedan zanimljiv događaj iz života livanjskog obučara Sulejmana Mulića (1889-1974). Često ponavljaju priču svoga oca do u detalje zapamćenu ovako nam je kazivao njegov sin Salih (1923-2005), također obučar. Dopadne Sulejman kao austrougarski vojnik u talijansko ropstvo 1918. godine (12 dana prije svršetka Prvog svjetskog rata). Čuvar u logoru bio mu jedan Talijan koji je znao naš jezik. Kad su se upoznali i kad je saznao da je Sulejman iz Livna, čuvar mu je rekao da on dobro poznaje Livno i Livnjake. Između ostalog pričao mu je kako je gradio zgradu Konak, ogradu na starom mostu u Dumanu i zgradu Narodne osnovne škole (danas je to Srednja škola Silvija Strahimira Kranjčevića). Zanimalo ga je zna li je li ta škola dograđivana (nešto je nejasno o tome već bio čuo) i na koju stranu je dograđivana.

Sl. 2. "Konak" u tijeku obnove (snimljeno 17. 4. 2009.).

trgovca Jakova.¹² Od konca 19. pa evo do početka 21. stoljeća jedan je od prepoznatljivih simbola grada. Aktualna općinska vlast imala je sluha kad je 2008. god. odlučila obnoviti joj dotrajalu fasadu u izvornom obliku,¹³ ali i potpuno je preurediti iznutra po suvremenim građevinskim zahtjevima i mjerilima, te je funkcionalno prilagoditi potrebama moderne administracije. Radovi na rekonstrukciji povjereni su livanjskoj tvrtki *LI-GRAD Livno*, Zdenka Perkovića, dipl. inž. građevine. Ta tvrtka je (počev od 2008. pa evo, do ljeta 2010. godine) već obavila najveći dio poslova. Najprije je demontirala stari krov, pa porušila sve pregradne zidove na sva tri kata i uklonila stare međukatne drvene konstrukcije. Ostali su samo vanjski zidovi i srednji nosivi zid. Postavljeni su novi krov i nove međukatne

¹² Kazivanje njegova nećaka Vinka Konte (rod. 1912.): Poslije završene Trgovačke škole u Livnu (učitelj mu je bio i S.S. Kranjčević) završio je srednju tehničku školu u Sarajevu. Sudjelovao je Pero i u gradnji Vijećnice u Sarajevu i bio crtač za zgradu Banovine u Banjoj Luci.

¹³ Jedina novina u njezinu vanjskom izgledu jest intervencija s južne strane na ulaznim vratima na kojima je podignut trijem u stilu, koji će među stručnjacima sigurno potaknuti raspravu o tome je li takvo rješenje baš usklađeno s autentičnom arhitekturom te zgrade. Doduše, treba reći i to da je bilo potrebno ponovo staviti drvene prozore (kakvi su bili izvorni) umjesto onih od PVC materijala, koje nameće nova konfenkijska moda. Dio fasade, oštećene u bombardiranju 1944. godine, odmah je nakon rata (1948. god.) obnovio Ivan Vuga iz Zemunika kod Zadra (sjećanje stručnjaka za fasade Pere Vukoje, koji je 1952. god. obnavljao fasadu na zgradi Gimnazije – bivšem "Sundečiću").

konstrukcije. Plan rekonstrukcije ne slijedi izvorni raspored prostorija. Cijeli prostor ispregrađivan je na potpuno nov način, u skladu s novim potrebama. Obnova fasade povjerena je "Intergradnji" iz Tomislav Grada. Najavljeno je da će nova fasada biti dovršena do Dana Općine (28. 9. 2010.)¹⁴ – sl. 2.

Hotel

Za potrebe otmjenije gospode (učitelja, sudaca, geometara, liječnika, veterinara, apotekara, inženjera...) koja u Livno stiže s austrougarskom upravom, uz već spomenuti mlinski potok otvaraju se i bolje opremljene kavane i gostionice. Otvarali su ih (kako bilježi Andrejka) i neki obrtnici Dalmatinci, koji odmah po uspostavljanju austrougarske vlasti stižu u Livno. Po tim kavanama i gostionicama goste su zabavljali putujući narodni pjevači i razne skupine za uveseljavanje. O tome je ostao i sljedeći zapis: "Neki Srbin je sagradio sebi kavanu u donjem gradu *pokraj pijace* (istaknuo S.M.) nad potokom Bistrica, koji teče uskim koritom. Ljeti je u toj kavani bilo vrlo hladno i prijatno, zato je bila gotovo uvijek puna; a ugodno se tu sjedilo izvan kavane u sjenci krošnjastog drveća. Nedaleko od te kavane otvorio je neki poduzetni Dalmatinac gostionicu i na vrata napisao: 'Cum bekomen ales'."¹⁵ Lokalitet na kojemu je današnji hotel "Dinara" i parkiralište uz njega 1893. godine u zemljišnim je knjigama upisan kao vlasništvo Političke gradske općine Livno. Tada je tu bila kuća s kućištem, vrt kod *nove kavane* i dvorište kod *nove kavane*.¹⁶ Ta kuća (*nova kavana*) jest ona restauracija (*Caru Austrijanskom*) koju su 90-ih godina držale dvije sestre iz Kranjske – Bepina i Lenka Rankel.¹⁷ One su taj

¹⁴ Na čeonom je zidu do 1992. god. stajala spomen-ploča u čast oslobođenja Livna 15. 12. 1942. Te godine vlasti su je skinule i postavile novu, na kojoj je upisano:

Livno
892.-1992.

Dvadeset osmog rujna 892. godine u povelji hrvatskoga kneza Mutimira prvi put spominje se Livno. U vrijeme borbe za nacionalni opstanak Hrvati livanjskoga kraja obilježiše taj značajni događaj.

Skupština općine Livno.

¹⁵ J. ANDREJKA, *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878.*, Celovec, 1904., 271 (prijevod sa slovenskog).

¹⁶ KO Livno, KČ 2/236, 2/237, 2/238 - ZKU 236.

¹⁷ U Livnu se 24. 4. 1892. vjenčala 27-godišnja Jozefina (kći Georgija i Magdalene Rankel) iz Kranjske s 33-godišnjim vojnikom Francom Hlzmanom (Matica krštenih Livno /dalje: MKL/ II., str. 21. br. 21.). Za kumove su imali vrlo uglednu livanjsku gospodu: Marka Nanija, ravnatelja Trgovačke škole i Adolfa Krečana, upravitelja Zemaljske poljoprivredne stanice.

lokal vodile moderno, “bio je tu biljar, plesna dvorana, svake subote je svirao plesni orkestar, koji je vodio virtuoz na flauti kapetan Eckel”.¹⁸ U njemu su visoko obrazovani činovnici i oficiri (govorili i po nekoliko jezika) priređivali “šahovske turnire, držali predavanja, recitacije, konference...”¹⁹

Sl. 3. Lijevo hotel zaklonjen drvećem, u sredini kuća Mije Kaića i do nje Čevrina gostionica (razglednica datirana 1. 7. 1907.).

Sl. 4. Kuća Mije Kaića na Trgu – lijevo hotel sa svojim bujnim vrtom (ispred je spomenik kralju Petru I) – razglednica datirana 5. 1. 1929.

¹⁸ N. TADIĆ, *Silvije St. Kranjčević u Livnu*, Napredak, Sarajevo 1937., br. 4, str. 41.

¹⁹ ISTO. U hotelu “K Caru Austrijanskom” god. 1897. održana je “Dinarina” glavna skupština (*Hrvatsko glazbeno pjevačko društvo “Dinara”*, Zagreb 1909., 19).

Na tome će mjestu općinske vlasti posljednjih godina 19. st. Podignuti jednokatni hotel *Kaiser von Österreich* – s prislonkom na dva kata i kuglanom u dvorištu.²⁰ Možda je baš iz njega oštećeni stakleni cimer: “auf Bott in jeder Noth” (u hotel u svakoj zgod) – s bogato ukrašenim inicijalima B i N.²¹ Taj hotel godine 1904. spominje i Jernej Andrejka.²²

Sl. 5. Hotel Tade Kaića (Điđija) snimljen 1937. godine.

Sl. 6. “Điđijev” hotel nakon bombardiranja 1944. godine.

²⁰ Uz lijevu, tad neuređenu obalu Bistrice, uzvodno od mosta protezao se drvored visokih vrba. A o kultiviranom prostoru oko hotela, s bogatim nasadom drveća, o svojevrsnom malom parku, brinuo se tadašnji vrlo stručni vrtlar Spasoje Zirojević, koji je zaslužan i za sadnju nekolicine drvoreda duž livanjskih gradskih ulica i za uzgoj drvoreda uz neke livanjske prigradske ceste (sjećanje Vinka Konte).

²¹ Taj cimer (sada u muzejskoj zbirci Izeta Alića – Kelje) do smrti je čuvao baštinik hotela Tade Kaić “Đidi” (S. MANDERALO, *Kutija za čuvanje vremena* /dalje: *Kutija*/, Livno, 1996., 199.).

²² J. ANDREJKA, *n.d.*, 283.

Najprije je u najam dan Francu Pozniću i ženi mu Julki, koji ga drže desetak godina (do 1912.),²³ kad ga zakupljuje Mato Šarić. Nakon godinu-dvije preuzima ga Teta (tako su zvali ženu umirovljenoga financijskog službenika Simonovića zv. Čika). Posljednji zakupnik bio je hotelijer Tade Kaić "Đidi", koji mu 1933. god. postaje i vlasnikom.²⁴ (sl. 5.).

Godine 1944. razoren je u bombardiranju Livna (sl. 6.). Na tome mjestu (nacionaliziranom 1946. god.) odmah nakon rata (1948-1950) bit će sagrađen hotel "Dinara". Do današnjega oblika doživjet će nekoliko rekonstrukcija (sl. 7. i 8.). Dotad vlasništvo Hotelsko-ugostiteljsko-turističkog poduzeća "Dinara" godine 2000. postaje vlasništvom Miroslava Kreše.²⁵

Sl. 7. Hotel "Dinara" snimljen 1957. godine.

Sl. 8. Hotel "Dinara" danas.

²³ Poznić je u Livno doselio kao kobasičar. I desetak godina prije no što je zakupio hotel Poznić je bio gostioničar. Kao gostioničar u Donjoj mahali upisan je i kad mu se 1893. god. u Livnu rodio sin Dragitin-Frano (MK Livno, sv. II). Odselio je u Sarajevo 1912. godine (sjećanje Mile Perića Kikića /1893.-1986./).

²⁴ Sjećanje Mile Perića-Kikića. Usp. S. MANĐERALO, *Kutija*, 201.

²⁵ KO Livno, KČ 2/326, ZKU 236.

Kosta Kujundžić i Anto Kaić

Svoje i do danas sačuvane konture Trg je dobio već u posljednjem desetljeću devetnaestog stoljeća. U njegovom formiranju presudnu su ulogu imala dvojica livanjskih gradonačelnika: Kosta Kujundžić²⁶ i Anto Kaić,²⁷ obojica iz moćnih livanjskih trgovačkih porodica. Tik uz “Konak” (i istovremeno s njim) Kosta Kujundžić je napravio za to vrijeme također reprezentativnu dvokatnicu²⁸ i nasuprot nje, na samom početku tadašnje Württembergove ulice i trokatnicu (*sl. 9.*).²⁹ Južnu stranu trga tad je već bilo uokvirilo nekoliko Kujundžićevih kuća: preko puta stepenica kojima se penjalo do ulaznih vrata “Konaka” bila im je kuća s prizemljem (poslovni prostor) i katom (*sl. 1.*), do nje druga manja prizemna (samo poslovni prostor) i katom, treća uz nju, veća, s poslovnim prostorom u prizemlju i katom i uz tu još jedna niža – s prizemljem i katom (*sl. 10.*).³⁰ Kujundžići su se na ovaj trg spustili iz

²⁶ Kujundžići su jedna od naj imućnijih i najuglednijih trgovačkih obitelji u Livnu u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća. Prvi općinski načelnik Livna za austrougarske uprave bio je Lazar Kujundžić (umro 1879.). Nakon Lazara i Kosta Kujundžić (1847.-1925.) također će biti gradonačelnik, već početkom 80-ih godina. Još kao vrlo mlad Kosta je (1866. god.) izabran u Veliki upravni i prosvjetni savjet u Sarajevu. Brat mu Risto na Bečkom je Univerzitetu završio pravo. Kostin sin Bogoljub u Kraljevini Jugoslaviji bio je ban Vrbaške banovine (1934.-1937.), te ministar šuma i ruda, a sin mu Miloško bio poljoprivredni inženjer. Lazarovi sinovi na zastinjskom su groblju 1883. god. podigli spomenik s natpisom: “Ovde počivaju zemni ostatci oca, sina i unuka. Preseliše se u vječnost: Luka, kome bje usjeknuta glava od Firduza 3. 11. 1831., Špiro sin mu 2. 6. 822., unuk mu Lazar Kujundžić – bivši gradonačelnik 26. 9. 79”. O Kujundžićima vidi S. MANĐERALO, *Livanjski Kujundžići*, GZM, 48/49 Sarajevo, 2000., 187.-216.

²⁷ Od polovice 19. st. u Livnu su se svojom umješnošću iskazali mnogi vrlo uspješni trgovci iz bogato razgranate obitelji Kaića (staro prezime im bilo Bešker). Jedan od njih je i Anto Kaić (1846.-1913.), sin Matkov, koji je za austrougarske uprave (1903.-1907.) bio i gradonačelnik. Tu će istu funkciju u Livnu imati i njegov sin Mijo (1877.-1944.) u Kraljevini Jugoslaviji (1932.-1937.). Sin mu Jure utemeljio je 1903. god. prvu tiskaru u Livnu (vidi S. GOTOVAC, *Štamparija Mate Kaića*, Tragovi (1), Livno, 1983., 55.-60). U svojoj nakladi, pored ostaloga, tiskao je više razglednica Livna (vidi S. CRNJAK, *n.d.*, razglednice br: 22, 28, 40, 41, 42, 51). Sin Mato (izvršni fotograf amater, čije su snimke objavljivane i kao razglednice) na svom je velikom posjedu u Žabljaku razvio uzorno poljoprivredno gospodarstvo, jedinstveno u livanjskom kraju. Spustio se Anto Kaić na ovaj trg iz Kaića sokaka (u Milošnik mahali). O Kaićima više vidi D. TADIĆ u: *Fra Anđeo Luka Kaić (1894.-1983.)*, Livno, 2009., 9.-56.

²⁸ KO Livno, KČ 2/59, ZKU 1214.

²⁹ KO Livno, KČ 2/279, ZKU 209.

³⁰ O tim kućama upisanim u KO Livno, KČ 2/37, 2/38, 2/39, ZKU 114 i 115 još će biti riječi.

Kalajdžinice (s Begluk mahale), gdje su na prostoru kod današnje Kudrića kuće imali svoje velike šimlom pokrivene stambene kuće i hambare za žito.³¹

Sl. 9. "Konak" (desno) i do njega dvije kuće Koste Kujundžića (razglednica datirana 14. 10. 1934. godine).

Sl. 10. Razglednica datirana 28. 1. 1903. – s desna: kuća Mije Kaića, do nje vrt hotela te jedna do druge tri kuće Koste Kujundžića i četvrta se nazire.

Gotovo na samom Trgu (na početku tadašnje Brkića ulice /Berkić Gasse/) Anto Kaić je 1890. god. napravio svoju kuću namijenjenu samo za stanovanje. To je današnja Vrepčeva kuća (vlasništvo Vrebaca je više od pola stoljeća) u Ulici kraljice Katarine br. 1, pokraj koje je danas

³¹ Sjećanje Gavre Kozomare (1911.-1995.), koji je i sam bio neko vrijeme u službi kod gazda Kujundžića.

zgrada livanjske Pošte. Iznad njezinih dvorišnih vrata i danas stoji u kamenu uklesan natpis: “G.G. 1890. A.K.”³² Nasuprot njoj (u istoj ulici) Anto Kaić je napravio još dvije kuće: današnju Rosićevu (br. 2) i Latifićevu (br. 4) – *sl. 11*. Na mjestu današnje Kravarušića kuće u Ul. kraljice Katarine br. 3 (tik uz onu Kaića kuću napravljenu 1890.) bila je još jedna kuća Mije Kaića (Kravarušići je kupili 1937. god. od Mije, a Mijo mnogo ranije od prvog vlasnika Babića). Još prije 1893. god. Anto Kaić je tu uz Trg (na mlinskom potoku – na mjestu današnje zgrade Pošte) bio suvlasnik mlina (zajedno s Kujundžićima, Mulalićima i Delalićima). Uskoro je cijeli mlin postao vlasništvo Antina sina Mije Kaića,³³ kao i spomenute katnice na Trgu. Nedaleko od toga mlina na Trgu je (na mjestu zgrade današnje Pošte) 1893. godine evidentirana kuća Mate Čevre (staro prezime bilo im je Radoš).³⁴ Od tih vremena pa sve do Drugoga svjetskog rata u njoj su Čevre držale gostionicu (najprije Mato, potom sin mu Ivo-Ivić). Vidi *sl. 3*.

Sl. 11. Pogled iz Berkić Gasse na Konak Platz: u dubini lijevo “Konak”, do njega dvije Kujundžića, pa do njih dvije Kaića kuće, pa Đeldumova i Radetina – desno dvije Kaića kuće (razglednica iz 1916. godine).

³² Posljednji njezin vlasnik iz roda Kaića, Antin unuk Jako, kazivao je Vrepcima (kad im ju je prodavao) da je to bila prva kuća u Livnu u koju je uvedena voda i u njoj napravljena dva WC-a i da je prva privatna livanjska kuća u koju je uvedena struja iz centrale u Dumanu (kazivanje Derve Vrepca).

³³ KO Livno, KČ 2/238, ZKU 1036 i KČ 2/342, ZKU 1036.

³⁴ KO Livno, KČ 2/305. ZKU 227.

Za svaku od spomenutih kuća (a i onih koje ćemo još spominjati) zabilježiti ćemo ono po čemu je karakteristična, po čemu je Livnjaci pamte. Naravno, to će biti samo oni podaci do kojih smo uspjeli doći na temelju dokumenata ili po svjedočenju naših kazivača, poznatih po dobrom i svježem pamćenju onoga što su sami vidjeli i doživjeli.

Kujundžićeve kuće

Zapamćeno je da je u prizemlju dvokatnice Koste Kujundžića na Trgu (uz "Konak") godine 1918. slastičarnicu otvorio Albanac Hasan Kadri, stigavši tad u Livno iz sela Topoljani (pogranično mjesto općine Ljuma u Albaniji). Prestala s radom njegovom tragičnom smrću 1920. godine.³⁵ Nakon Prvog svjetskog rata u njezinom je podrumu jedno vrijeme svoju piljarnicu držao Zaim Šeremet.³⁶ U toj je kući između dvaju svjetskih ratova bila brijačnica Mahe Bubala (do preseljenja u kuću Petra Gotovca – kod mosta), pa onda brijačnica Vlade Babića.³⁷ U njoj je u to vrijeme svoju trgovinu imao Rade Radeta (prodavao uglavnom proizvode domaćih majstora potrebne prvenstveno seoskim domaćinstvima: metle, grablje, konope, lopare, kace...). Do njega u prizemlju svoju knjižaru držao Mirko Stević. Prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata u njoj je sjedište službi unutarnjih poslova (UDBA) sa zatvorom u podrumu. Nakon toga tu je bio Sud za prekršaje – do useljenja uprave Trgovačkog poduzeća "Opskrba", koja tu ostaje do posljednjega rata, kad se useljava Porezna uprava. Nakon njezinog iseljenja prije 3-4 godine cijeli kat je ostao potpuno prazan, a u prizemlju su danas Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove, Općinsko izborno povjerenstvo i Služba za branitelje. Kratko vrijeme (više formalno) u toj je kući bio Studio HRT-a u Livnu.

Na južnoj strani Trga u drugoj Kujundžića kući (onoj preko puta stepenica koje vode do ulaza u "Konak") – vidi *sl. 1.* – Mirko Samardžić je držao gvožđaru, jednu od boljih livanjskih trgovina (prodavao i oružje).³⁸ U toj je kući između dvaju svjetskih ratova kavanu držao moler Dane Serdarević, a drugu, do njega, Ranko Jovanović.³⁹ Ta je kuća u bombardiranju Livna porušena, a na njezinu je mjestu, po projektu Kame Tadića, odmah

³⁵ S. MANĐERALO, *Zlatne ruke*, Sarajevo, 1999. /dalje: *Zlatne ruke*/ 74.

³⁶ Sjećanje Vinka Konte.

³⁷ Sjećanje Vinka Konte i Saliha Mulića.

³⁸ Mirkov brat Jovo bio je vlasnik čuvenog imanja Bostan uza Sturbu kod Gubera i tamošnjeg velikoga mlina.

³⁹ Po sjećanju Vinka Konte (rođ. 1912.) u toj se kavani javno slušao prvi radio u Livnu. I on je sa svojim društvom tu slušao vijesti radio Londona.

nakon rata napravljena sadašnja stambena zgrada.⁴⁰ U njoj je danas odvjetnički ured Mile Ivančića, Informatički centar i prodavaonica odjeće “Prestige”. Nakon preuređenja Trga 1924. godine (kad je postavljen i spomenik kralju Petru I Karađorđeviću) ta je kuća preuređena i crijepom pokrivena.⁴¹ U tome je razdoblju na mjestu susjednih dviju kuća Koste Kujundžića (one prizemne uz ovu spomenutu i katnice do nje⁴²) sagrađena nova nešto viša i modernija (*sl. 12.*). U njoj će trgovinu imati Mirko Samardžić, koju će zatvoriti nakon što mu je sin Vojin tragično preminuo. Od tada pa do Drugoga svjetskog rata tu je trgovina (papirnica) Bogde Jovanovića.⁴³ Na zidu te kuće stajala je ploča na kojoj je pisalo da je na katu zubar. Riječ je, po svemu sudeći, o Ruskinji Olgi i njezinom sinu Žoržu.⁴⁴ Žorževa brutalna smrt (uboden je nožem) potresla je cijelo Livno.⁴⁵ Ta kuća, oštećena u bombardiranju, nakon rata je obnovljena (1951./52.) i za još jedan kat podignuta. U prizemlju je otvoren “Zdravljak”.⁴⁶ Bilo to poslije “Opskrbino” vlasništvo, a onda je 1/2 kupio 2001. godine Zvonko Čondrić i otvorio trgovinu mješovite robe “Market”.

Sl. 12. Lijevo “Konak”, a preko puta u prvom planu jedna uz drugu dvije Kujundžića kuće (razglednica datirana 22. 12. 1934).

⁴⁰ Sjećanje Vinka Konte.

⁴¹ Usp. S. CRNJAK, *n.d.*, br. 70, 75, 93.

⁴² Usp. S. CRNJAK, *n.d.*, br. 15 - prva lijevo i središnja.

⁴³ U ratu je (1942./43.) tu bio Omladinski dom (sjećanje Mile Kravarušića).

⁴⁴ Sjećanja Nikole Bobetića (rođ. 1923.) i Dževdeta Vrepca (rođ. 1922.).

⁴⁵ Ostalo je dosta toga mutnoga u vezi s tim ubojstvom. Govorilo se da je politički motivirano i povezivano je s djelovanjem nekih urotničkih trojki. Po sjećanju Dževdeta Vrepca ogromni sprovod ga je ispratio do zastinjskog groblja. Svirale su mu dvije glazbe: “Dinarina” i mješovita (“Sundečićeva” i “Merhametova”). Spomenik nad njegovim grobom, iako demontiran, još uvijek je u tome groblju. Na njemu ćirilicom piše: “*19. II. 911. + 19. VI. 12 (sic!) 35 Đorđa Gusakovski – Blago onima koji su čistoga srca jer će Boga vidjeti”.

⁴⁶ Jedno vrijeme u njemu radio i slastičar Dujo Vlasković, svestrani nogometaš “Troglava”.

Sl. 13. *Parada u oslobođenom Livnu ispred porušene Kujundžića kuće.*

U onoj četvrtoj, staroj Kujundžića kući (bila na mjestu današnje knjižare “Svjetlo riječi”) prije Drugoga svjetskoga rata svoje su kavane držali Simo Ljuboja i Meho Ćefo zv. Bánje. I ona je stradala od bombardiranja (sl. 13.). Nakon rata u njoj je bila “Biljetarnica”,⁴⁷ a onda knjižara.

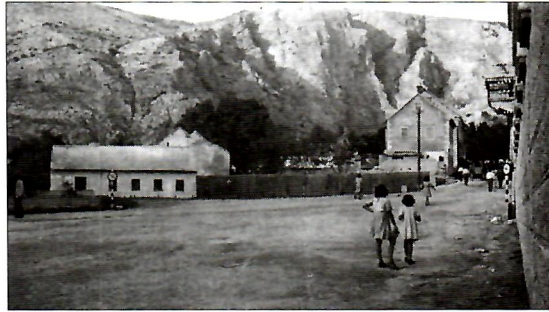

Sl. 14. *U nedovršenoj Pervanovoj kući improvizirane prodavaonice nakon rata – desno kestenom zaklonjena kuća Nikice Tadića.*

Od spomenute Kujundžića kuće (na mjestu današnje knjižare) prema kući Petra Gotovca (bivšoj Čatinoj) godine 1893. bila je kuća Ante Hrge koju su 1909. godine kupili Jako Sučić i Mato Pervan, a 1911. vlasnici su joj sinovi Mate Pervana. Bio tu i jedan mostić preko mlinskoga potoka,

⁴⁷ Na Trgu je bila autobusna postaja. Ispred hotela autobusi su kretali i prije Drugoga svjetskog rata. Prvih godina nakon rata postaja je bila pred Radulovićevom kućom na Trgu kralja Tomislava, pa nakon 2-3 godine prešla na ovaj trg, a 60-ih godina preselila na desnu obalu Bistrice, ispred zgrade SDK.

kojim se prelazilo u Mahalu. Na tom su prostoru⁴⁸ Pervani započeli gradnju svoje dugačke kuće koja je rat dočekala samo sa zidovima prizemlja (izlivenim u betonu). Nakon rata je nacionalizirana. U njoj su već potkraj rata i neposredno nakon njega bile improvizirane prodavaonice (mesnica i piljarnica) – vidi *sl. 14*. A onda je fond za stambenu izgradnju (1949.-1952.) napravio današnju stambenu dvokatnicu. I tadašnji DASP (Državno auto-saobraćajno preduzeće) za svoje je radnike tad otkupio nekoliko stanova. Na mjestu današnje Kaseljeve mesnice “Davor” i ranije je (sve od Drugog svjetskog rata) bila mesnica, a piljarnica je nakon rata bila na mjestu današnje ljekarne “Li - farma” koju od 1993. god. vode magistricice farmacije Melita Anić i Lovorka Huskić. Poslije izgradnje današnje stambene zgrade tu je “Varteks” imao prodavaonicu odijela i tekstila (sve do pred posljednji rat), a onda je kratko vrijeme Žarko Bašić držao prodavaonicu posuđa.⁴⁹

Sl. 15. Mlin Mije Kaića na čistini (bez Čevrine kuće i kuće Mije Kaića) – 50-ih godina.

Sl. 16. Asfaltiranje Trga.

⁴⁸ KO Livno, KČ 2/35 i 2/34, ZKU 112 i 113.

⁴⁹ To su svjedočenja Vinka Konte, Nikole Bobetića, Dževdeta Vrepca, Dušana Pažina (Ćuće), Mile Kravarušića, Sreće Perića-Kikića i Sade Pivčića.

Mlin Mije Kaića

Spomenuta kuća Ante Kaića kod hotela (*sl. 3.*) upamćena je kasnije kao kuća njegovog sina Mije. Zabilježeno je da je u “*novoj kući Ante Kaića nad vodom* (nad mlinskim potokom – op. S.M.)” o pokladama – 28. 2. i 1. 3. 1897. organizirana vrlo uspješna “Dinarina” zabava.⁵⁰ U jednoj njezinoj polovici bila je smještena “Hrvatska trgovačka banka i štedionica u Livnu” (ustanovljena 1905., a počela s radom 1906. god.), u drugoj polovici trgovinu željeznom robom držao je Antin sin Ivo Kaić, a poslije Ivin sin Jako. U bombardiranju je teško oštećena, a poslije rata potpuno srušena. Nakon poravnatih temelja ostala je da zjapi praznina. Uklanjanjem tragova i nekadašnje Čevrine gostionice (uništene u bombardiranju) vidik s Trga proširio se na čistinu oko Kaićeva mlina (*sl. 15.*), koji će također ubrzo nestati. Na tom sada praznom prostoru, nakon asfaltiranja Trga 1955./56. god. (*sl. 16.*) započet će gradnja sadašnje upravne zgrade Pošte, u sklopu koje je Rudnik “Tušnica” za svoje radnike napravio nekoliko stanova (useljena je 1960. god). Tom zgradom uokviren je sjeverni dio Trga, koji je dobio sasvim novi i do danas nepromijenjeni izgled (*sl. 17.*). U prizemlju tog stambenog dijela otvorena je prodavaonica mješovite robe “Delikates”, potom “Free shop”. Danas je tu caffè “Enigma” Dubravka Krište. U prizemlju je još i ured “Mercur” osiguranja.

Sl. 17. Zgrada Pošte na mjestu Čevrine i Kaića kuće – treća kuća desno Gasalova (bivša Kujundžićeva) smanjena za jedan kat (snimka iz 1970.).

⁵⁰ Hrvatsko glazbeno pjevačko društvo “Dinara” u Livnu, Zagreb 1909., 19.

Sl. 18. *Neposredno nakon rata – desno u prvom planu kuća Nikice Tadića i do nje Bailova–Deldumova–Radetina; preko puta porušena Kujundžićeva.*

Kaića mlin (*sl. 15.*) u životu grada ima vrlo važno značenje, doista je poseban. Tu svoju klasičnu vodenicu Mijo Kaić je 1914. god. preuredio u moderni mlin na turbinu (“vatreni mlin”), koji je mnogo brže mlio od ostalih mlinova što su mljeli na starinski način.⁵¹ Na vodnu turbinu je kasnije montirao generator, koji je nakon Drugoga svjetskog rata cijelo desetljeće (do 1955.)⁵² strujom opskrbljivao livanjski kino “Cincar”.

Na mjestu sadašnje Sučića kuće uz hotel bilo je “žensko pazarišće” (prodavale se kokoši, pilići, jaja...). Na tom je mjestu samo koju godinu prije Drugoga svjetskog rata izgrađena kuća trgovca Nikice Tadića. U njoj je kraće vrijeme bilo sjedište jedne od tadašnjih banaka (“Landesbank”).⁵³

⁵¹ Mlini potok Livnjaci su zvali i Mala Rika. Za njezino poribljavanje ustrajno se zalagao Mijo Kaić, pod čijim je mlinom uvijek bilo mnogo pastrmki. Mangupi su znali za tu njegovu strast pa bi počesto uhvatili ribu i živu mu je pokazali, a on bi se tad u isti mah mašao za novčanik, izvadio bi dvodinarku, dao im je i riba bi začas opet zaplivala u bistroj vodi ispred mlina. Uz mlin je bila i velika štala, u kojoj su mogli prenočiti konji i magarad onih što bi dotjerali “mlivo” i čekali da se samelje. A i na velikom prostoru oko štale i mlina bilo dosta mjesta i za konje i za kola (sjećanje prvog Kaićevog susjeda Mile Kravarušića).

⁵² “Zbog nestajanja struje, koja je dolazila iz centrale u Kaića mlinu projekcije filmova u kinu često su prekidane. Gledatelji bi tad protestirali i vapili: ‘Dođi nam, dođi, strujo mila, / dođi iz Kaića mlina’ - pjevalo se na melodiju ‘Mama Juanita’ iz filma ‘Jedan dan života.’” (S. MANĐERALO, *Zlatne ruke*, 179.).

⁵³ Sjećanje Vinka Konte (rođ. 1912.)

Kuću je nakon rata kupio Branko Sučić. Tad u njoj kavanu otvara Anto Džal i svoju urarsku radionicu Pavo Popović (Bidel), nakon njih tu je Obučarska zadruga (do rasformiranja 1962.) i brijačnica Zeljkovićâ iz Glamoča, pa prodavaonica tekstila tvornice "Alhos" i kiosk "Duhan". A onda će gotovo tri desetljeća tu imati svoju urarsku radionicu i zlatarnicu Ismet Mulić. U toj je kući svoj ured imao i odvjetnik Adam Milibratić. Danas u toj svojoj kući Tihomir Sučić ima električarski servis, a uz njega su još prodavaonica sportske opreme i kiosk (*sl. 18.*).

S desne strane Ulice kraljice Katarine prva do Trga je današnja Gasalova kuća. Već smo naprijed kazali da je ta nekadašnja trokatnica 1893. god. evidentirana kao vlasništvo Koste Kujundžića.⁵⁴ U bombardiranju je teško oštećena, pa je prilikom obnove, nakon rata, smanjena za jedan kat (*usp. sl. 9. i 17.*). Od 1947. vlasništvo je Ejke Gasala. Između dvaju svjetskih ratova u njoj je Živko Pavlović držao trgovinu predmetima od gvožđa (i oružje prodavao), Perica Slipčević i Kruno Kaić imali tu svoju trgovinu tekstilom, a nakon njih Ale Mulić svoju kavanu. Na katu bila i Srpska banka.⁵⁵ Kad je kuća renovirana, u njoj su odmah nakon rata nekoliko godina bile službe unutarnjih poslova (UDBA). Nakon toga travnički "Borac" imao je trgovinu, vlasnik kuće Ejko Gasal obučarsku radionicu, Trgovačko poduzeće "Opskrba" piljaru i mesnicu, pa prodavaonicu obuće "Bosna" iz B. Luke. Potom je poslovnicu otvorila Zagrebačka banka, a onda Ejkin sin Mahmut Gasal caffe "ABC". Danas su tu caffe "Oksigon", Sportska kladionica "Plus" i caffe bar "Alkar".

Do Gasalove slijede dvije već spominjane kuće, čiji je vlasnik 1893. bio Anto Kaić (to su današnja Rosićeva i Borićeva, te Latifićeva). U prvoj je u dijelu slikara Momira Rosića na mjestu današnje pržionice kave Nermina Jahića nekada bilo skladište robe za trgovinu Jakova Kaića, potom limarska i mehaničarska radionica Filipa (Pile) Rimca, te dugogodišnja brijačnica Nikole Jovetića, pa pržionica kave Tina Brale. U današnjem Borićevom dijelu kuće u prizemlju su dva poslovna prostora.

⁵⁴ KO Livno, KČ 2/279, ZKU 209.

⁵⁵ Kazivanje Vinka Konte, Saliha Mulića i Mile Kravarušića.

Sl. 19. Avionska snimka Trga iz 1931. godine.

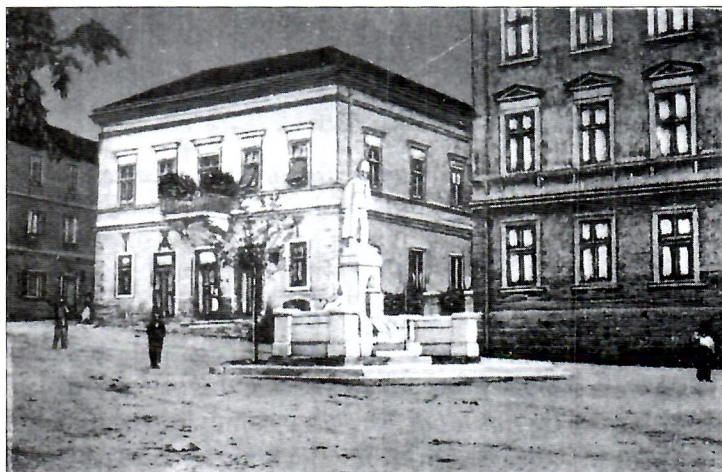
O imenima Trga i ulica

Svaka nova vlast u Livnu svoj je trag ostavljala i na ovom trgu: u imenima koje je davala i Trgu i ulicama koje s njega polaze. Austrougarska vlast Trg je nazvala *Konak Platz*, za Kraljevine Jugoslavije to je *Trg kralja Petra*, u SFRJ bio je *Trg narodnih heroja*, a najnovije vlasti su ga prozvale *Trg branitelja Livna*. Ulica što vodi ka Begluku za Austrougarske bila je *Berkić Gasse*, pa za Kraljevine *Sundečićeva*, nakon Drugoga svjetskoga rata *Ivana Gorana Kovačića*, a danas je *Kraljice Katarine*. Onu što vodi do Žitarnice austrougarske su vlasti nazvale *Württemberg Gasse*, Kraljevina ju prozvala *Ulica kralja Aleksandra*,⁵⁶ u SFRJ bila je *Vojina Zirojevića*, danas *Obrtnička* (sl. 19.).

Nekim vlastima nije bilo dovoljno da se legitimiraju samo nazivima Trga i ulica nego su se simbolički nametale i podizanjem *svojih* spomenika na ovome trgu. Austro-Ugarska je u jeku rata (1916. god.) na sredini Trga podigla spomenik caru i kralju Franji Josipu I. Njegov kip s postoljem visok oko četiri metra (isklesao ga u bijelom mramoru bečki kipar Theodor Khün) postavljen je na visoko postolje, ograđeno kamenom

⁵⁶ Za NDH (prisjećao se njezin tadašnji stanar Salih Mulić /1923.-2005./) kolokvijalno su je zvali *Ulica Ante Pavelića*.

ogradom (sl. 20.). Otkriven je 12. 8. 1916. u doista svečanoj atmosferi (sl. 21.).⁵⁷ Kad se Austro-Ugarska (porazena u ratu) raspala, i nova Kraljevina uspostavljena, nove su vlasti već na startu (1918. god.) srušile spomenik caru Franji Josipu I. Postolje je sačuvano da bi poslužilo za postavljanje novog spomenika: na njega je ujesen 1924. godine stavljeno poprsje kralja Petra I. Karadorđevića – rad kipara Ivana Ekerta (sl. 4.).⁵⁸ Taj je spomenik stajao na tadašnjem Trgu kralja Petra I. do 1941. godine, dok ga po proglašenju NDH nove vlasti nisu srušile. Novih spomenika na Trgu više nije bilo. Na njegovom je mjestu prilikom asfaltiranja Trga uređen mali skver, oko kojega prometuju vozila, a uz krajeve se našlo i nešto mjesta za parkiralište automobila.⁵⁹

Sl. 20. Spomenik caru i kralju Franji Josipu I. 1916. godine.

⁵⁷ Usp. S. MANĐERALO, *Kutija*, 118. Svečanosti otkrivanja prisustvovao je i kotarski predstojnik Otmar Mešeg, koji će sljedeće godine tragično (samoubojstvom) okončati život. Takav njegov postupak dovodio se u vezu sa sumnjičenjem da se bavio ratnim profiterstvom. Dan prije smrti (7. 5. 1917.) Livnjaku je Paši Tuci uručio srebreni sat, kojim ga je darovao car Franjo Josip u znak priznanja za doprinos austrougarskoj vojsci (šest Pašinih sinova sudjelovalo je u Prvom svjetskom ratu na strani Austrougarske).

⁵⁸ Svjedočenje tadašnjega livanjskog gradskog komesara Mustafe Mulalića, zagovarača podizanja tog spomenika (F. KALENDER, *Na stranputicama*, 63). Predsjednik Odbora za podizanje spomenika i govornik na njegovom otkrivanju fra Jako Pašalić zabilježio je da je to bilo 1925. godine (M. VRGOČ, *Duhovni stupovi Bosne srebrene*, Sarajevo-Zagreb, 2007., 542.).

⁵⁹ Na tom je skveriću Glumina banka bila postavila javni gradski sat sa svojom reklamom. Stajao je tu samo 1998.-2000. godine.

Sl. 21. Svečanost prilikom otkrivanja spomenika caru i kralju Franji Josipu I. 18. 8. 1916.

Eto, tako od *Konaka*, preko *Kotara* i *Sreza* do *Općine*, od *Konak-Platza*, preko *Trga kralja Petra I.* i *Trga narodnih heroja* do *Trga branitelja Livna* i od *spomenika caru i kralju Franju Josipu I.*, preko *spomenika kralju Petru I.* stigismo do trga *bez spomenika*. Uostalom, trg i ne mora imati politički spomenik. I bolje je da ga nema.

Sažetak

Današnji *Trg branitelja Livna* svoje je konture počeo dobivati dolaskom austrougarske uprave kao tadašnji *Konak Platz*. U njegovom su formiranju presudnu ulogu imale dvije zgrade (*Konak* i *Hotel*) i dvojica livanjskih gradonačelnika (*Kosta Kujundžić* i *Anto Kaić*), čije su kuće opasivale Trg. Svaka nova vlast Trgu je davala novo ime. Od *Konak Platza* najprije je postao *Trg kralja Petra I.*, pa *Trg narodnih heroja*, pa je sada *Trg branitelja Livna*. Dvojica su vladara (car i kralj Franjo Josip I. i kralj Petar) na njemu imali spomenike. Danas je bez spomenika, ali sa spomen-pločom na čeonom zidu zgrade općinske uprave, nekadašnjem *Konaku*.

DER PLATZ DER VERTEIDIGER VON LIVNO

Zusammenfassung

Der heutige *Trg branitelja Livna* (Platz der Verteidiger von Livno) bekam seine Umrisse mit der Ankunft der österreichisch-ungarischen Verwaltung als der damalige *Konak-Platz*. In seiner Gestaltung spielten zwei Gebäude (*der Konak* und *das Hotel*) eine entscheidende Rolle; sowie auch zwei Bürgermeister von Livno (*Kosta Kujundžić* und *Anto Kaić*), deren Häuser den Platz begrenzten. Jede neue Verwaltung gab dem Platz einen neuen Namen. Von *Konak-Platz* wurde er zunächst der *Platz des Königs Petar I.*, dann der *Platz der Volkshelden* genannt, und jetzt heißt er der *Platz der Verteidiger von Livno*. Zwei Herrscher (Kaiser und König Franz Joseph I. und König Petar) hatten am Platz ihre Denkmäler. Heute ist er ohne Denkmäler, aber mit einer Gedenktafel auf der Stirnseite des Gebäudes der Gemeindeverwaltung, dem ehemaligen Konak.

Stichwörter: Platz, Konak, Hotel, Denkmäler, Bombardement, Kosta Kujundžić, Anto und Mijo Kaić, Kaiser Franz Joseph I., König Petar I. Karađorđević.